

SORUMLULUK DUYMADAN YABANCI TERİMLERİ TÜRKÇEYE KATMA

Hamza Zülfikar

- Cumhuriyet Dönemi boyunca Türkçeyi öne çıkarma çabaları heyecanla yürütülmüşken Batı dillerinden gelen terimlere yeşil ışık yakılmış, bu akım, son elli yılda hız kazanmıştır. *Türkçe Sözlük*'ün çeşitli tarihlerde yayımlanmış nüshalarına baktığımızda bu akımın yansımalarını görebiliyoruz. Sözlük uzmanları gereken titizliği gösterdikleri hâlde kullanım sıklığı sebebiyle Batı kökenli kelime ve terimlerin *Türkçe Sözlük*'e girmesi önlenememiştir. Daha önce hâkim düşünce “Yabancı kelimeyi Türkçe karşılığını buluncaya kadar bekletelim veya sözlüğe alalım ama bunu eğik dizelim.” şeklindeydi. Bu tutum bir süre denendi, sonra bundan vazgeçildi. Bugün *Türkçe Sözlük*'te maksimal (İng. maximal), maksimum (İng. maximum); minimal (İng. minimal), minimum (İng. minimum) var, aynı kökten maksimalist (maximalist), maksimize (maximize), maksimalizm (maximalisme) / minimalist (minimalist), minimize, minimalizm(minimalisme) yok. Ancak çok geçmeden bunlar da öteki türevleriyle sözlük sayfalarına girmeye adaydır.

Yabancı terimi dile girdiği tarihte ele alıp ona Türkçenin ses ve yapı kurallarına göre karşılık bulmak ve bunu bilim adamına, sanatçıya, yazara kabul ettirmek mümkün olmadı. Kaldı ki yabancı terim tek başına değil türevleriyle dile giriyor. Yabancı terimin hiç olmazsa ad ve sıfat olanlarını ele alıp Türkçe karşılıklarını bulalım. Böyle bir ilke de uygulanmadı. Bu sebeple muhtelif tarihlerde ele alınan Batı kökenli terimlerin karşılıklarında tutarsızlık olmuştur. *Destinasyon* örneğinde olduğu gibi birçoğuna karşılık olarak Türkçe bir kelime gösterilemedi, tanım cümlesiyle yetinildi. Şimdi “Yangın söndürme araçları Dalaman destinasyonundan havalanıyor.” gibi cümlelerle karşılaşıyoruz. Gazetelerin sütunlarında, televizyon yayınlarında *aport olmak*, *şovmenlik yapmak*, *operasyon çekmek* gibi birçok deyim veya birleşik kelime yer alıyor.

Konuya genel olarak baktığımızda Batı kökenli kelimelerden yapılmış deyimler, birleşik fiiller öncelikle dikkatimizi çekiyor. Bir makale konusu veya bir yüksek lisans tezi genişliğinde olan *kamufle etmek*, *performans göstermek* örneklerinin benzeri Osmanlı Türkçesinde de vardı. Konuyla ilgili olarak akla gelen başlıkları aşağıda sıralamaya çalışayım. Önce bunlardan “Türkçe karşılıklar aranırken yabancı kelimenin her türevine birlikte bakılmamıştır.” madesiyle ilgili kısa bir açıklama yapalım.

1970-1979 yılları arasında Türk Dil Kurumunca başlatılmış olan *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi* adlı çalışmada karşılık aranan yabancı kelimeye, terime bütün türevleriyle bakılmamıştı. Önerilen Türkçe karşılıklar *Türk Dili*'nin çeşitli sayılarında sürekli yer almış ve okuyucunun kullanımına sunulmuştur. Eski Türk Dil Kurumu Başkanı Mustafa Kaçalın'ın gözetiminde bu kelimeler 2018 yılında bir araya getirilerek *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi* adıyla basıldı ve böylece bir kaynak oluşturuldu. Bu çalışmada görüleceği gibi *adaptör* (uyarlaç) yer alırken türevleri *adaptasyon* ve *adapte* üzerinde durulmamıştır. *İllegal* (yasa dışı) *komplike* (karışık, dolaşık) üzerinde durulmuş ama *legal* ve *komplikasyon* birlikte değerlendirilmemiş, öteki türevleri dikkate alınmamıştır.

Üzerinde durulması gereken konuyla ilgili başlıkları şöylece sıralayabiliriz:

Tarih sırasına göre, Rumca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce kelimeler ne zaman Türkçeye girmeye başlamış, hangi bilimsel veya kültürel hareket buna yol açmıştır?

Dile giren yabancı kelime ve terimlere Osmanlı aydını ne gibi karşılıklar bulmuştur? Hemen eklemek gerekir ki Osmanlı Türkçesinden bulunmuş olan karşılıklar, Cumhuriyet Dönemi'nde türetilen Türkçe terimlere temel olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde durum nasıldır, Türkçe köklere ve eklere dayalı olarak Batı kökenli kelime ve terimlere ne ölçüde karşılık bulunabilmiştir?

Bulunan karşılıklarda isabetlilik derecesi ne durumdadır? Türetilip de kullanıma girmeyenler, benimsenmiş olanlar sebepleriyle bu başlık altında ele alınabilir.

Yabancı kelime ve terimin köklerinden Türkçe eklerle yeni türevler yapılmış olması üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur. *Etmek* ve *olmak* yardımcı fiilleriyle yabancı kelimelerin kullanılması da bu başlık altında ele alınabilir.

Bütün bunların dışında dile giren yabancı kelimelerin bir de telaffuzu ve yazımı meselesi var. Bu mesele giderilebilmiş midir?

Bu konuların her biri başlı başına birer makale konusu olup gündeme getirilmelidir.

Türkçenin ses düzenine yabancı kelimelerin uydurulmasını yıllar öncesine gittiğimizde görebiliyoruz. Örnek olarak İtalyanca *scala*'dan Türkçenin ses

düzenine uygun olarak *iskele* yazımı kabul görmüştür. Sonradan bu tutumdan vazgeçmişiz. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kelime başında çift ünsüz bulunmaz kuralına göre *pilan* yazımı geçerliyken sonradan *plan*'a dönülmüştür. 1941 yılında yayımlanan Türk Dil Kurumunun *İmlâ Kılavuzu*'nda bu kez *plan* kelimesi *plân, pilân* biçiminde kaydedilmiştir. Günümüzde ise kelime başında çift ünsüz meselesi artık söz konusu olmadığı gibi kelimelerin yazımının Türkçenin ses düzenine ve yapısına uyup uymaması konusunda bir kaygı da bulunmamaktadır. *Check in, check-out, flash-back, ice-tea, off shore, stand-up* gibi yazımlar geçerli olmuştur.

Örnekleri bu şekilde ele alırken birileri diller arası kelime alışverişinin dilcilikte geçerli bir durum olduğunu, dolayısıyla Batı kökenli kelime ve terimlerin dile girmesinin doğal olduğunu söyleyebiliyor. Bu düşüncede haklılık payı şöyledir. Fransız dil bilimci Antoine Meillet¹ ve diğerlerinin öne sürdükleri bu düşünce kökü Yunancaya, Latinceye dayanan diller için söylenmiştir. Türkçedeki durum ise başkadır. Türkçe, farklı dil grubundandır. Türk dili önce doğu sonra da Batı dillerinin etkisinde kalmıştır.

Etkilenme Rumca ile başlamış, İtalyanca ile devam etmiştir. *Efendi (efendim)* Rumcadan, cebimizde gezdirdiğimiz *anahtar* da Rumcadır (Yunanca). Askerin mutfağındaki *karavana* İtalyancadır. Seyahat için aldığımız *bilet* Fransızca, kahvaltılı sofrasına koyduğumuz *peynir* Farsça, bir yeri nitelerken kullandığımız *izbe* ise Slavcadır. Dilimizde belli bir sıklığa kavuşmuş olan bu tür yüzlerce kelimeye artık Türkçe olarak bakıyoruz. Türkçenin ses düzenine uygun hâle getirilmiş olmalarını yeterli sayıyoruz. İtalyanca *boca (paggia)* o kadar benimsemiş ki bundan *boca etmek, bocalamak* fiilleri yapmışız. Bunun gibi İtalyanca *dara* (tara) gibi başka kelimeler de var. Bundan da *darasını almak, darasını düşmek* gibi deyimler türetmişiz. Yüzyıllar içinde Türkçeye geçmiş bu tür kelimeleri dilden çıkarıp yerine Türkçe karşılıklar bulmak gibi bir düşüncemiz yoktur. Ancak günümüzde özellikle İngilizceden geçen "takas" karşılığı ve yabancı yazımıyla korunan *swap* kelimesi bizleri düşündürmelidir. Aynı veya yakın anlamda dilimizde bir de İtalyanca kökenli *tramp, trampa etmek* var. Dilimizde ise *geliş gidiş* gibi *değiş tokuş* vardı ve bu söz ne *swap*'ın ne de *tramp*'ın yerine geçebildi. Türk Dil Kurumunun 1998'de yayımlanan *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* adlı yayınında *swap* terimine karşılık olarak *takaslama* terimi önerilmişti. Bu öneriyi ve diğerlerini uzun zaman takip ettim, gazetelerde kullanana rastlamadım, *swap*'ın kullanımını özgün yazımıyla giderek arttı. Resmî veya özel kuruluşların *avans* için *öndelik*, *dejenerasyon* için *yozlaşma*, *dezenformasyon* için *yanıltma haber* veya *bilgi çarpıtma*, *manipüle etmek* için *yönlendirmek* veya *güdülemek*, *radikal*, *radikalizm* için *köktenci*, *köktencilik*, *stopaj* için *ön kesinti* gibi yüzlerce öneriyi ilgi gösterilmemesi dikkate değerdir. Bizde Batı kökenli karşılıkları kullanmak Batılılık, çağdaşlık sayılmaya başlanmıştır.

1 Antoine Meillet'den *Makaleler*, Çev.: Şerif Hulusi, Haz.: Bilal Çakıcı, Beytullah Çınar, TDK Yay., Ankara 2020.

Dil bilgisi açısından meseleye bakıldığında bir yabancı kelimenin ad biçimiyle birlikte hemen sıfatı da dile giriyor. *Depresyon* (Fr. *dépression*) kelimesini örnek olarak verelim. Bu kelimenin kullanılış tarihi eskidir. Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* adlı eserinde geçtiğini *Türkçedeki Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'nde verilen örnek cümleden anlıyoruz. Kelimenin sıfatı *depresif* (Fr. *dépressif*, İng *depressive*) ise yeni yeni yayılmaya başladı. *Depresif*, *Türkçe Sözlük*'e (2011) henüz girmemiştir. 2015 tarihinde Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Türkçedeki Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'nde de *depresif* yoktur. Bu kelimenin bilgisayarda geçtiği yerlerde altı kırmızıyla çiziliyor. Gazetelerin sağlıklı ilgili sayfalarında *depresif* yanında *depresan* (*dépressant*) örneğine de rastlıyoruz. Böylece üçüncü bir türev daha Türkçeye girecek. Bunlar *Türkçe Sözlük*'e dâhil edilmeye adaydır. Asıl mesele ise aynı kökten terimlere gösterilmiş farklı karşılıklardadır.

“**Depresyon** a. Bunalım” demekle sorun halledilmemiştir. *Depresyon* aynı zamanda *hüzün*, *melal*, *kasvet*, *keder* anlamlarında da kullanılıyor. Oysa *melal*, *hüzün*, *kasvet*, *keder* her birinin anlamı farklı olup kullanım yerleri ayrıdır. *Depresyon*'u Osmanlı *buhran* ile karşılamış, Cumhuriyet Dönemi'nde buna karşılık olarak *bunalım* önerilmiş ve kabul görmüştür. Ne yazık ki *depresyon* şimdi *bulanım*'ı ve *buhran*'ı geride bırakıp öne çıkmıştır. Bu gelişmede eğitim ve öğretimin ihmali olduğu gibi Türkçe sevgisinin geliştirilmemiş olmasının da rolü vardır. Tutum belirlemede kararlılık gösterememiştir.

Depresyon, tıpta, ticari, iktisadi hayatta, ekonomide baskın bir terim olarak kullanılmaktadır. Doğrudan *depresyon* terimine ve türevlerine baktığımızda farklı karşılıkları olduğu görülüyor. Bir coğrafya terimi olarak *depresyon*'a *çök-künlük* karşılık olarak gösterilmiştir. *Çökme*, *çöküntü* sözlerinden *-gın* (*kın*, *-kin*, *kun*, *kün*) ekiyle *çökkün* ve buradan soyut bir ad olarak *çökkünlük* tıpta (ruh biliminde) ilgi görmüştür. Bunun bir de sıfatına bakalım.

Depresif'in karşılığı bu durumda *durgun*, *bunalımlı*, *buhranlı*, *çökkün* olabilir. Mesele birinde karar kılmaktır.

Depresan'a gelince bunun karşılığı eskiden *müsekkin* idi. *Müsekkin*'in karşılığı da *yatıştırıcı*'dır. Vücuttaki ruhi bunalımları, çökkünlükleri yavaşlatıcı teskin edici diye anlamlandırabildiğimizde buna *çökkünlük giderici* uygun bir karşılık olabilir. Bu arada *depresan* kelimesinin bir ilaç adı olarak kullanıldığını hatırlatalım. Bu gidişle geri kalan türevlerinden *depresör* teriminin de yakında Türkçeye katılacağı söylenebilir.

Sözlüklerden *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te ve *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'nde *depresif*, *depresan* maddeleri yoktur.

İngilizce “sayı” anlamında *skor* (*score*) *iskor* veya *sıkor* biçiminde dile giremedi. *Skor* bugün *sonuç* anlamında da kullanılıyor. Bu kullanımda *sonuç* nedense dile gelmedi. *Skor* bir süre sonra *skorer*, *skorbord* türevlerini davet etti.

Fransızca kökenli *rant* (*rente*) dile girdikten sonra türevleri arkasından gelmiş. Bunlardan *randıman*'ı isabetli olarak *verim* ile karşılamışız. *Verim alamadık* biçiminde sık kullanıldı. *Rantabl*'a gösterilen *verimli* karşılığı da kullanımdadır. Ancak *randıman*'dan, *rantabl*'dan vazgeçilmiş değil. *Rantiye*, *rantabilite* türevleri de kullanımdadır.

Ele aldığımız konuyu daha da açıklığa kavuşturmak ve ulaşılan noktayı belirtmek için Türkçeye türevleriyle giren *aktivasyon* (*activation*) terimine bakalım. Bu terim Türkçeye önce Fransızcadan girmiştir. Türevleriyle dile girişi İngilizce ile olan temasta daha çok sıklaşmıştır. Bugün *Türkçe Sözlük*'te *aktif* (*actif*) ile kökteş olan *aktivite* (*activite*), *aktivist* (*activiste*), *aktör* (*acteur*) terimleri var. Bunların yanında *aktivasyon*, *aktüalite*, *aktüel*, *aktris*, *aktivizm*, *aktüalizm*, *aktüalist* terimleri de Türkçede yaşıyor. Bunlarla yetinmeyip *aktive etmek*, *aktifleştirmek*, *aktüelleştirmek* gibi fiiller de türetilmiştir.

Batı dillerinden	Türkçedeki karşılıkları	Türkçedeki türevleri
aktif	etkin	aktif enerji, aktif güç
aktivite	etkinlik	aktifleşebilmek
aktivist	etkinci	aktifleşmek
aktör	-	aktifleştirmek
aktüalite	güncellik	aktifleştirilmek
aktüel	güncel	aktiflik
aktüalist	etkinci	aktif metot
aktris		aktif taşıma
aktivasyon		aktüelleşmek
aktivizm		aktüelleştirmek
aktüalizm		aktüelleşilmek

Bir örnek olsun diye düzenlediğimiz tabloda görüldüğü gibi yabancı terimi ve türevlerini olduğu gibi almakla kalmayıp bunlardan Türkçe eklerle yeni türetmeler yapmışız.

Bu tutumumuz tablodaki örneklerle sınırlı değildir. Bunun gibi yüzlerce tablo düzenleyebiliriz. Bir yabancı kelimeyi veya terimi Türkçe *etmek*, *olmak* yardımcı fiilleriyle işletmek, Türkçe eklerle türetmelerde bulunmak en çok başvurduğumuz bir yoldur. Hemen eklemek gerekir ki *etmek olmak* yardımcı fiilleriyle yabancı kelimeleri işletmeye *tercih etmek*, *vâkıf olmak* örneklerinde olduğu gibi Osmanlı Türkçesinde başlanmıştır.

Batı kökenli terimler sağlıkla ilgili oldu mu yayılması hatta halk ağzına kadar girmesi hızla gerçekleşmektedir. *Küresel salgın* diye önerdiğimiz karşılığa rağmen *pandemi* terimi öne geçti ve halk ağzında da yayıldı. Halk kesiminin dile girmiş terimlerden biri de *alerji*'dir (*Fr.* allergie). Bu terim tek başına dile girmemiş *alerjik* sıfatı da birlikte dile dâhil edilmiştir. Hemen her yabancı kelime ad biçimini onun sıfatı takip etmiş ancak zarfına pek itibar edilmemiştir.

Oysa Osmanlı Türkçesinde tutum farklıydı; ad, sıfat ve zarf *ruh*, *ruhî*, *ruhen* örneklerinde olduğu gibi düzenli olarak birlikte kullanılmıştır. İhtiyaç duyulduğunda sıfatı zarf görevinde kullanmışız.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte millî dil ilkesi altında terimler Türk bilim dilinin başlıca meselesi olarak sürüp geldi. Terimlere özel bir ilginin gösterilmesi eğitim ve öğretimle, ders kitaplarının diliyle, düzenlenen ders programlarıyla ilgilidir. O tarihlerde her dil bilimci, yazar veya ders öğretmeni bu konuya eğilmeyi bir görev saymıştır. Başta Türk Dil Kurumu olmak üzere Türkçe terimler meselesi önceleri *Belleten* dergisinde söz konusu edilmiş ve daha sonra özellikle 1970'li yıllardan bu yana ciddiye alınarak çeşitli alanları içine alan yüze yakın yayın yapılmıştır. Söz konusu yayınlar 2000'li yılların başından itibaren projelere bağlanarak daha ayrıntılı hâle getirilmiştir.

Türk bilim, fen ve sanat dallarının aşırı bir biçimde Batı kökenli terimlerle dolup taşması artık rahatsızlık vermeye başladı. Görebildiğim kadarıyla bu rahatsızlık bilim adamları arasında da baş gösterdi. Bir iki yüzyıl önceki terimlere bakıyorum. Osmanlı bilim ve sanat adamları Fransızcadan dile giren *absorption*, *adaptation*, *konsantrasyon* gibi yüzlerce kelime ve terimlere *imtisas*, *intibak*, *temerküz* gibi karşılıklar bulmuş, Fransızcasını kullanmamış. Bunlara döneminde geçerli dil olan Arapçanın köklerinden, eklerinden karşılıklar bulmuş ve kullanmıştır. Dönemin devlet adamları bunları desteklemiş, çalışmaların sağlıklı yürütülmesi için "Cemiyet-i İlmiye" adı altında kurumlar kurarak dönemin bilim adamlarını bu konulara yönlendirmişlerdir. Cumhuriyet Dönemi'ne gelince millî devlet, millî dil kavramları öne çıkınca bu kez Mustafa Kemal Atatürk ve çevresindeki bilim ve kültür adamları aynı çalışmayı Türkçe üzerinden yürütmüşlerdir. Osmanlı Dönemi'nde geçerli olan *sathi*, *şakuli*, *ufki* gibi terimler Türkçe kelime kökleriyle, ekleriyle *yüzeysel*, *düşey*, *yatay* olmuş, Osmanlı Dönemi'nde türetilmiş olanlar bulunan Türkçe karşılıklara kaynak etmiştir.

Bu terimlerin bazıları uzun süre Türkçenin yapısına, kurallarına uymadığı gerekçesiyle tartışıldı. Tartışılanların bazıları unutulurken bazıları da *ilginç*, *toplum* ve "sebebe" anlamında *neden* gibi kelimeler, dilde varlığını sürdürdü ve benimsendi. Bunun için artık dil bilgisi açısından kurallı olup olmadıkları üzerinde pek durulmuyor.

Zamanın Türkçenin aleyhine işlemeye başlaması özellikle son otuz kırk yıl içinde oldu. Bu duruma gelişen bilim dalları, teknik alanlar, iktisadi hayat ve bunların anlatımındaki terimler, yeni yeni buluşlar sebep oldu, âdeta Batı bilim dünyasıyla bütünleşme (entegrasyon) başladı, onlar hangi terimleri kullanıyorsa biz de o yabancı terimleri Türkçe olarak karşılamayı gereksiz bulup onları olduğu gibi almaya başladık. Bu akım içinde başka bir yola daha sapıldı. *Entegrasyon*, *enformasyon*, *izolasyon*, *absorpsiyon* gibi kelime ve terimler *entegre olma*, *enforme etme*, *izole etme*, *absorbe etme*, *dizayn etme* biçiminde karşılanmaya başlandı ve yabancı kelime ve terimler böylece korundu, bunların yeri-

---

ne sorumluluk duyup Türkçe *bütünleşme*, *bilgilendirme*, *soğurma* kelimelerini kullanma yolu seçilmedi. Türkçenin yapı ve işleyişine uymayan *rafinaj* terimi *rafine etme* biçiminde karşılanırken *arıtma* öne çıkarılmadı.

Kapsamlı olan bir konu üzerine yapmaya çalıştığım bazı tespitler dilimizin içinde bulunduğu durumdan bir kesittir. Konunun söyleyişle, yazımla ilgili yanları da vardır. Önümüze çıkan bazı Batı kökenli kelime ve terimleri gereği gibi telaffuz edemiyor, yazımlarında tereddüde düşüyoruz. *Provokasyon* yazımı ve telaffuzu doğru *provakosyon* yazımı ve telaffuzu yanlış. Bunun gibi yazımı ve telaffuzu doğru olan *operasyon* yerine *oparasyon* sık duyuluyor. Yazımı ve telaffuzu zor daha pek çok Batı kökenli kelime var. Bunun için *Türkçe Sözlük*'te türevleriyle yer alan *konstrüksiyon*, *konstrüktif*, *konstrüktivist*, *konstrüktivizm* terimlerini verelim. Her defasında kılavuza bakma ihtiyacı duyduğumuz kelimeler bunlarla sınırlı değildir. Sözümüzü sorumluluk duygusuyla bir dilekte bulunarak bitirelim.

Giderek artan dildeki bu yozlaşma, yabancılaşma umarım ülke gündemine gelir ve Türk dilini çalışma alanı seçmiş meslektaşlar, çalışmalarında bu konuya daha çok yer verir ve yüksek lisans, doktora düzeyinde çalışmalar yaptırırlar.